

ADABIYOTSHUNOSLIK. TARJIMASHUNOSLIK
LITERATURE. TRANSLATION STUDIES

Shuhrat S. Sirojiddinov

(Toshkent, O'zbekiston)

shsirojiddinov@navoiy-uni.uz
shsirojiddinov1961@gmail.com

Navoiyning ota-bobolari haqida

Abstrakt

Alisher Navoiyning ota-bobolari haqida manbalarda to'liq tasavvur beradigan ma'lumotlar deyarli uchramaydi. Shoirning o'zi mavzu taqozo etganda bir-ikki jumla gapirgan. Uning zamondoshlari asarlarida berilgan ma'lumotlar uzuq-yuluq bo'lib, ayrim hollarda, bir-biri bilan mantiqan bog'lanmaydi. Ushbu maqolada qo'lyozma manbalardagi ma'lumotlar qiyosiy tahlil etilib, ulug' shoir va davlat arbobining ota-bobolari, temuriylar bilan munosabatlari va tutgan mavqelari haqida dastlabki qarashlar bayon qilingan.

Kalit so'zlar: Alisher, Bartold, temuriylar, Boyqaro, navoiyshunoslik, Sulton Husayn, Bobur, Xuroson, Hirot.

Muallif haqida: *Sirojiddinov Shuhrat Samariddinovich* – filologiya fanlari doktori, professor, Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti.

Iqtibos uchun: Sirojiddinov, Sh. S. 2019. "Navoiyning ota-bobolari haqida". *O'zbekiston: til va madaniyat* 2: 6–19.

Alisher Navoiyning kelib chiqishi

Alisher Navoiy hijriy 844-yil ramazon oyining 17-kunida (1441-yil 9-fevral) Amir Temurning o'g'li Shohrux Mirzo hukmronligi davrida Hirotida tug'ildi. Uning ajdodlari Amir Temurning donishmand maslahatchilaridan bo'lib, shahzoda Umarshayx Mirzoning murabbiysi bo'lgan. Chunonchi, tarixchi Abdurazzoq Samarqandiy "Matlai sa'dayn va majmai bahrayn" asarida shunday yozadi: "... Amir Alisherdirkim, qadim zamonlardan uning mukarram bobolari va ajdodi oliy amirlar qatoridan joy olgan edilar. Umarshayx Mirzo ibn Amir Temur davrida ularning hayoti lavhiga ko'kaldoshlik baxti e'tibor qalami bilan yozib qo'yilgan edi" [Матлаи саъдайн (а),

331^a]¹. Ushbu asar hijriy 872-874-yillari (mil. 1467-1468; 1469-1470) orasida yozib tugatilgan va hijriy 875-yili (mil. 1470) muallif uni yana davom ettirib, o'sha yilning safar oyida (1470, avgust) ro'y bergan voqealarni ham qo'shgan [Матлаи саъдайн (а), 331^a].

Asarning navoiyshunoslik uchun ikki ahamiyatli jihati bor. Birinchidan, u Alisher Navoiy nomini tarixda ilk bor yozma qayd etgan manba hisoblanadi. Shuning uchun unda aks etgan Navoiy hayotiga aloqador ma'lumotlar tarixiy fakt sifatida muhim. Ma'lumotlar qisqacha axborot tarzida keltirilsa ham ulug' mutafakkir hayotini o'rganishda katta ahamiyat kasb etadi. Ikkinchidan, asar Navoiy nazorati ostida yakunlangan. Demak, Navoiy o'zi haqidagi qaydlarni ko'rgan. Ma'lumotning nihoyatda qisqa berilishiga qaraganda, Navoiyning o'zi shuni ma'qul ko'rgan bo'lishi mumkin. Tekshirishlar natijasida Alisher Navoiy davrida yaratilgan turli janrlarga mansub asarlarning birortasida ham ulug' amirning ota-bobolari haqida yetarli ma'lumot berilmaganiga ishonch hosil qildik.

Davlatshoh Samarqandiy o'z tazkirasida Navoiyning otasi to'g'risida juda qisqa to'xtaladi. "Navoiyning otasi Abulqosim Boburning ishonchli kishisi Chig'atoy ulusi ulug'laridan edi", – deyish bilan kifoyalanadi. Ayni paytda u Navoiyning otasi harbiy bo'lganini ta'kidlab o'tadi [Davlatshoh, 370]. Shunisi taajjubliki, Navoiy hayotlik payti va uning homiyligida yaratilgan barcha asarlarda Navoiyning ota-bobolari borasida yuqoridagi ma'lumotlarga qo'shimcha bo'ladigan fakt yo'q. Hatto Navoiy buyurtmasiga asosan yozilgan tarixiy asarlar – "Ravzat us-safo" va "Xulosatul-axbor"da ham uchramaydi. Bu, o'z navbatida, Amir Alisher o'z zamondoshlariga uning ota-bobolari haqida yozishga ruxsat bermagan, degan fikrga olib boradi.

Alisher Navoiyning o'zi ham ota-bobolari haqida deyarli ma'lumot qoldirmagan. Bir-ikki umumiy ma'lumotlarni hisobga olmaganda, albatta. "Badoye' ul-bidoya" devonining muqaddimasida "... ota-otadin yetti pushtg'a degincha bu rafi' dudmonning (Husayn Boyqaro sulolasining) boyiri bandasi (qadimdan xizmatida) va bu vasi' ostonning (dargohning) mavrusi tug'masi (sulolaviy tug'ishgani), ya'ni bu xonazodaning (Husayn Boyqaroning) xonavodasi (ichkisi, oila a'zosi), bu xonavodaning (sulolaning) xonazodasi (uyida tug'ilgan xizmatchisi)" deb o'zi va ota-bobolari temuriylar xonadoniga qarindoshlik darajasida yaqin bo'lganini ta'kidlab o'tgan [Badoye' ul-bidoya, 17]. Shuningdek, "Vaqfiya" asarida "bu xoksorning ota-obosi ul hazratning (Sulton Husayn Boyqaroning – Sh.S.) abo va

¹Fors tilidan muallif tarjiması. Kitobda keltirilgan barcha tarjimalar muallifga tegishlidir. Boshqaga tegishli bo'lganda tarjimon ismi ko'rsatiladi.

ajdodi xizmatlaridakim har biri saltanat konining gavhari va shujoat beshasining g'azanfari erdilar – ulug' marotibg'a sazovor va biyik manosibg'a komgor bo'lg'on erdilar", - deya o'zining nasl-nasabiga ishora etgan [Vaqfiya, 641]. Otasi haqida esa mavzu talab qilgan joyda biron gapirishga majbur bo'lgan joylari mavjud. Masalan, "Majolis"da Mir Shohiy nomli shoir jasadi Astroboddan vatani Sabzavorga olib kelingan paytda uning otasi bu yerda hukumat ishlariga boshchilik qilib turganligini aytib o'tadi [Vaqfiya, 306]. Uning qancha payt hokimlik qilgani va Sabzavordagi hayoti haqida boshqa ma'lumot keltirmagan. Ammo negadir biron bir asarida ota-onasi ismlarini tilga olmaydi. Faqat tog'alari Mir Said Kobuliy va Muhammad Ali G'aribiy haqida "Majolis un-nafois" tazkirasida bir oz to'xtaladi, u ham bo'lsa tazkira talabi nuqtayi nazaridan juda qisqa berilgan [Majolis, 335].

Shuni alohida ta'kidlash o'rinliki, Amir Alisherning ota-bobolari bilan bog'liq ma'lumotlar faqat shoir vafotidan keyin yozilgan asarlarda uchraydi. Masalan, Navoiy davridagi manbalarda bir ovozdan Amir Alisherning ota-bobolari oliy amirlar qatorida bo'lganlari ta'kidlangan bo'lsa-da, Mirzo Haydar Do'g'lotning hijriy 951, milodiy 1544-1545-yil yozilgan "Tarixi Rashidiy" asarida uning kelib chiqishi haqida boshqacha ma'lumot berilgan. Jumladan, unda "Navoiy asli uyg'ur baxshilaridan edi" deb ta'kidlangan [Do'g'lot, 121^b]. Semenov Navoiy va Husayn Boyqaro munosabatlariga doir maqolasida "baxshilar-devon, mahkama xodimlari" deb quruqqina tushuntirish bilan cheklansa, T. Sultonov o'z tadqiqotida boshqa bir munosabat bilan Abulg'oz Bahodirning ta'rifi va V. V. Bartoldning xulosasiga asoslanib, baxshi-kotiblarning mavqei va vazifalari haqida ancha tushuntirish beradi: "...Uyg'ur xalqi orasida savodxon kishilar ko'p bo'lgan. Ular yozuv-chizuvlarni yaxshi olib borishar va devon hisob-kitoblarini yaxshi bilar edilar. Chingizxon sulolasi davrida Movarounnahr, Xuroson va Eronda devon va mahkama xodimlarining barchasi uyg'urlardan edi. Uyg'ur harfi bilan hujjat to'ldiradigan Turkiston xonlarining kotiblari va amaldorlariga nisbatan asl ma'nosi budda ruhoniylarini anglatuvchi "baxshi" (sanskritcha "bxikshu") istilohi qo'llanar edi". V. V. Bartoldning taxminicha, "mazkur kotiblar chig'atoy xonlari dargohida musulmon madaniyati vakillaridan ko'ra taxtga yaqinroq turganlar va tarixiy voqealarni zikr etib borish tamoman ularning qo'llarida bo'lgan" [Pamyatniki, 104-105]. Tarixchi olim Chingizxon davrida butparast uyg'urlar dini jihatidan mo'g'ullarga, tili jihatidan esa Markaziy Osiyo xalqlariga yaqin bo'lganliklari uchun mo'g'ul xonlari ulardan unumli foyda-

langanlar, tabiiyki, uyg'urlar musulmonlardan ko'ra mo'g'ullarga yaqinroq hisoblanganlar, deb xulosa chiqaradi. Mo'g'ullar istilosining dastlabki davrlarida balki shunday bo'lgandir. Jahongir Amir Temur Ko'ragonning tarixi yoritilgan "Zafarnoma"da Sharafiddin Ali Yazdiy yozuv-chizuv ishlarini olib boruvchi kishilarni "baxshiyoni turk" deb atagan [Zafarnoma, 99^b]. Bundan ma'lum bo'ladiki, Temur saroyida yozuv-chizuvlarni asosan mahalliy millatga mansub kotiblar olib borishgan. Biroq, kotib o'rnida baxshi so'zini ishlatish mo'g'ul xonlaridan an'ana bo'lib qolgani sababli har ikki atama bir ma'noda qo'llangan. Demak, Temur davrida kotiblarni baxshi nomi bilan atalishiga an'ana deb qaraladigan bo'lsa, unda Mirzo Haydar Navoiyni "uyg'ur baxshilaridan" deb atayotganida uning millatini emas, balki ajdodi saroy kotiblaridan bo'lganini aytmqochi ekanligi ma'lum bo'ladi. Shu narsaga e'tibor qaratish kerakki, bu ma'lumot Mirzo Haydar asaridan boshqa XV-XVI asr boshida yaratilgan biror-bir manbada uchramaydi. Navoiy bilan shaxsan tanish bo'lgan tarixchilar va olim-u ijodkorlarning bunday ma'lumot bermaganliklari tufayli Mirzo Haydar ma'lumotiga ehtiyot bo'lib yondashish talab etiladi.

Ikkinchidan, Mirzo Haydar Navoiyning vafotidan sal ilgariroq, ya'ni hijriy 905/1499-1500 mil. yili Toshkentda tug'ilgan. Umrining asosiy qismi Koshg'arda va oxiri Hindistonda o'tgan. Unda Navoiy haqidagi ma'lumotlarni ulug' shoirni shaxsan tanigan kishilardan olish imkoniyati yo'q edi. Hatto umrining oxirini boburiylar saroyida o'tkazgan Xondamir ham Mirzo Haydarning Hindga kelishidan taxminan yetti yilcha ilgari vafot etib ketgan edi. Shunday bo'lgach, Mirzo Haydar bahs etilayotgan mavzu bo'yicha o'z ma'lumotlarini qayta tekshirib ko'rish imkoniga ega emas edi.

Uchinchidan, tarixiy asar yaratilish jarayonida muallif ba'zida yozma manbalarga emas, balki uzunquloq gaplarga tayanib, ularni fakt sifatida qayd etganligi fanga ma'lum. Tarixchi olim T. Sultonov XV-XIX asrlarda yaratilgan tarixiy asarlar mazmuniga bag'ishlangan tadqiqotida ta'kidlashicha, Mirzo Haydar ham ko'pgina o'rinlarda shu yo'ldan borgan [Pamyatniki, 192].

Navoiyning o'zi ota-bobolari temuriylar saltanatida "ulug' marotibg'a sazovor va biyik manosibg'a komgor bo'lg'on erdilar" degan ekan, birinchi navbatda uning o'ziga ishonmoq kerak. Mirzo Haydarning shaxsiy fikri keyingi asrlarda yaratilgan ayrim manbalarda ham uchraydi. Jumladan, "Bahr ul-asror fi manoqib al-axyor" (1624-yil, Balx), "Tom ut-tavorix" (1557-yil, Buxoro), Fahmiyning "Tazkirat ush-shuaro" (XIX asr, Samarqand), Sadr Ziyo tazkiras-

da (XX asr, Buxoro) ham qisqa tarzda “Amir Alisherning ajdodlari uyg’ur baxshilaridan” degan qayd mavjud [Bahr ul-asror, 160^a; Хайитметов 1972, 184; Fahmiy, 36^a; Sadr Ziyo, 20^a]. E’tibor berilsa, ushbu bir xil ma’lumot faqat O’rta Osiyoda yaratilgan manbalarda uchramoqda. Shunisi qiziqki, “Tarixi Rashidiy” asarini chuqur o’rgangan tarixchi T. Sultonov ham uning nusxalari O’rta Osiyo va Sharqiy Turkistondan tashqarida, xususan, Yaqin Sharqda tarqalganligini alohida ta’kidlagan. Amir Alisherning “baxshi”lardan ekanligi haqidagi keyingi davrlarda uchragan ma’lumotlar Mirzo Haydar asaridan olinganiga shubha yo’q.

Xondamirning “Habib us-siyar” asarida (1524-yil tugatilgan) birinchi marta Navoiy otasining ismi zikr etiladi. Unda qayd etilishi-cha, shahzoda Mirzo Sulton Ibrohim b. Alauddavla b. Boysung’ur b. Shohruh Mirzo Samarqand hukmdori Abu Sa’id Mirzo huzuriga elchilar yuborilganda, ularga hamrohlik qilish Amir Alisherning otasi G’iyosiddin Kichkinaga topshirilgan [Habib us-siyar, 570^a]. Mirzo Haydar Do’g’lot ham uning otasi nomini Amir Kichkina tarzida keltiradi [Do’g’lot 121^b].

Navoiy vafotidan keyin 1521-1522-yilda yozilgan Faxriy Hirotiyning “Latoifnoma”sida shunday keltiriladi: “Mirning tarjimai holidan xabardor mo’ysafid tarixchilar va to’g’ri so’zli dunyo ko’rganlar o’z asarlarida shunday keltiradilarkim, Mirga amirlik mansabi merosiydur. Uning otasi Amir Kichkina sulton Abu Saidning xizmatida edi (gap Abu Sa’id Mirzo Xuroson taxtini egallagan 1457-yildan keyingi davr haqida ketmoqda – Sh.S.). Garchi muhr-u mansabi bo’lmasa ham katta hurmatga ega edi. Ona tomonidan bobosi Amir Shayx Abu Sa’id Chang Mirzo Boyqaro xonadonida amir ul-umaro edi. Mir o’n yoshligidan Bobur Mirzo xizmatida bo’lib, (sulton) uni farzandidek ko’rardi. Mir zamon sultoni (Husayn Boyqaro) bilan maktabda hamsuhbat va hamsaboq edi. Ular qachon boshlariga baxt qushi qo’nsa, bir-birlarini unutmaslikka ahd-u paymon bog’lashgan ekan” [Hirotiy 1944, 133]. Tazkira muqaddimasidagi ishoraga qaraganda, u mazkur ma’lumotlarda kimgadir suyangan. Balki Faxriy bizga yetib kelmagan qandaydir manbaga asoslangandir. Bu bizga qorong’i. Shunday bo’lsa ham nega Navoiyning ona tomonidan bobosi ismini ko’rsatib, ota tomoniga e’tibor bermaganligi taajjublanarli bo’lib turmoqda. Bu esa Xondamir asarlaridagi ma’lumotlar ruhiyatiga, shuningdek, Navoiyning o’zi “ota-otadin yetti pushtga degincha” degan e’tirofiga mantiqan bog’lanmaydi. Shu jihatdan olimlar Abu Sa’id Changni ona tomonidan deb ko’rsatilishi kotiblar xatosi bo’lishi mumkin deb o’ylashgan. Chunonchi, Y.E.Bertels yoza-

di: "Alisherning bobosi Abu Sa'id Chang Boyqaroning Qandahordagi qisqa davrli hukumati paytida uning devonida amir edi. Uning o'g'li, ya'ni Navoiyning otasi G'iyosiddin Kichkina Mansurning ko'kaldoshi edi" [Бертельс 1965, 25]. Biroq shu o'rinda aytish kerakki, G'iyosiddin Kichkinaning aynan Mansur bilan emikdosh bo'lganini ham, Qandahorda amir bo'lganini ham Bertels qayerdan olganini aniqlab bo'lmadi. Ammo Bertelsning Qandahor bilan bog'liq taxminida jon bor. Agar biz Husaynning bobosi Boyqaro Muhammad tarixiga nazar tashlasak, qiziq ma'lumotlarga duch kelamiz.

Boyqaro xonadoni fojeasi

Mirzo Boyqaro Amir Temurning ikkinchi o'g'li Umarshayx Mirzo¹ va andijonlik zodagon Xizr O'g'lonning qizi Mulkat Oqodan tug'ilgan bo'lib, Amir Temur vafot etganda 12 yoshda, akasi Iskandar 21 yoshda bo'lgan [Zafarnoma, 491^b]. Shunday qilib, Boyqaroning tug'ilgan yilini 1392-1393-yillar qilib belgilash mumkin. Biroq uning akasi Iskandar Mirzoning tavallud sanasi aniq qilib hijriy 786, mil. 1384-yil ekani aytib o'tilgan. Umarshayx asosan Andijonda yashab, imperiyaning shimoli sharqiy hududlarini boshqargan. Chunki Amir Temur 773/1371-1372-yil Andijonni zabt etganda uni 17 yoshli Umarshayxga topshirgan edi [Натанзий 114; 191-192]. Samarqandda yashagan davridayoq Umarshayx uylangan bo'lib, birinchi xotinidan Pir Muhammad va Rustam ismli o'g'illari tarixda qayd etilgan. Hijriy 794 / mil. 1392-yilda Amir Temur Eronga yurish qiladi. Umarshayx ham u bilan birga ketadi. Temur 795/1392-yilda Muzaffariylarni mag'lub etib, Fors (poytaxti Isfahon) mamlakatini egallaydi. Fors mamlakati shahzoda Umarshayx Mirzo boshqaruviga topshiriladi [Zafarnoma, 234^b, 239^b]. Shu paytdan boshlab temuriylar hozirgi Afg'oniston va Eron hududlarida mustahkam o'rnashadilar. Umarshayx Sherozni o'zining poytaxtiga aylantiradi. Umarshayx shundan so'ng oilasi va yosh bolalarini olib kelish uchun o'z odamlarini Andijonga yuborgan [Натанзий, 199]. Amir Temurning Yaqin Sharqdagi navbatdagi 5 yillik urushi 794/1392-yilda boshlanganligi inobatga olinsa, Umarshayxning oilasi hozirgi O'zbekiston hududidan Eron yerlariga ko'chganda Iskandar Mirzo taxminan 9-10 yoshligida, Boyqaro Mirzo esa emizikli yoshda bo'lgan, deyish mumkin. Sharafiddin Ali Yazdiyning yozishicha, Umarshayx Sherozda bir yil turgan va keyin Amir Temur tomonidan Suriya yo'lidagi Diyorbakrga ko'mak uchun chaqirtirilgan [Zafarnoma, 253^a]. Umarshayx

¹Amir Temurning 4 nafar o'g'li bo'lgan: Muhammad Jahongir (1377-1378 yillarda vafot etgan), Umarshayx Mirzo (1354-1394), Mironshoh Mirzo (1366-1408) va Shohruh Mirzo (1377-1447). Umarshayx Amir Temurning To'lin Oqo ismli ikkinchi xotinidan tug'ilgan.

to'ng'ich o'g'li Pirmuhammad bilan otasining yoniga jo'nab ketadi, hokimiyatni esa ikkinchi xotini Mulkat Oqodan tug'ilgan o'g'li Iskandar Mirzoga topshiradi. Bu paytga kelib, 40 yoshda bo'lgan Umarshayx 796/1394-yilning Rabi' ul-avval oyida to'satdan Kurdistondagi Muxtasriy qal'asi devorlari yonida minoradan otilgan o'qdan halok bo'ladi. Sahibqiron farmoniga binoan u Sherozdagi Aryati qabristoniga dafn qilinadi, keyinchalik esa jasadi asl vatani Shahrisabzga ko'chiriladi. Yazdiyning yozishicha, uning ayollari Sevinch Qutlug', Mulkat Oqo va Beka Mulk Oqo hamda uning farzandlari, jumladan Iskandar Sherozda qoldiriladi [Zafarnoma, 254^b]. Fors mamlakatini boshqarish Umarshayxning katta o'g'li 24 yashar Pirmuhammadga topshiriladi [Zafarnoma, 254^a]. Uning ukasi Rustam Mirzoga Ajam Iroqi (poytaxti Isfahon) topshiriladi. Mulkat Oqodan tug'ilgan Iskandar Hamadonning hukmdori etib tayinlanadi. Tabiiyki, o'sha yillar qoidasiga ko'ra, Mulkat Oqo kichik o'g'li Boyqaro bilan Iskandar homiyligi ostida yashaydilar. Oradan ko'p o'tmay, Amir Temur siyosiy parokandalikning oldini olish maqsadida beva Mulkat Oqoni kichik o'g'li Shohrux Mirzoga nikolashga qaror qiladi [Matlai sa'dayn (a), 104]. Boyqaro Iskandarning yonida qoladi, onasi esa Hirotga ko'chib o'tadi. Tez orada, ya'ni 1395-yilda Mulkat Og'a o'g'il tug'adi, unga Suyurg'atmish Mirzo deb nom qo'yiladi.

... Amir Temur vafotidan so'ng shahzodalarning taxt uchun kurashlari boshlanib ketadi. Amir Temurning o'g'li Mironshoh 1408-yilda Qora Qo'yunlu turkmanlar bilan to'qnashuvda halok bo'ladi. Ozarbayjon va Ajam Iroqi yerlari turkmanlar qo'lga o'tadi. 1410-yilda suiqasd natijasida Umarshayxning katta o'g'li Pirmuhammad ham vafot etadi. Sheroz Iskandar tasarrufiga o'tadi. U ukasi Boyqaro bilan birga Hamadondan Sherozga ko'chib o'tadi. Sal o'tmay, Iskandar Ozarbayjon va Iroqni qaytarib olishga muvaffaq bo'ladi. Iskandar Mirzo Fors va Ajam Iroqini mustaqil boshqara boshlaydi. Shohruh Mirzo farmoni bilan (ehtimol Mulkat Oqo tashabbusi bilandir) 1412-yilda Boyqaro Ajam Iroqiga hukmdor etib tayinlanadi. Unga Hamadon, Vuruju, Naxovand va Luriston yerlari topshiriladi. Navoiyning bobosi Amir Shayx Abu Sa'id Mirzo Boyqaro xonadonida amir ul-umaro lavozimida faoliyat ko'rsatganligi haqidagi Faxriy Hirotiy ma'lumoti shu davrga taalluqli bo'lsa kerak [Hirotiy 1944, 133]. Ayni ma'lumotni qoldirgan Som Mirzo Navoiyning bobosi ismini Abu Sa'id Bek deb keltiradi [Tuhfai Somiy, 167^a]. Bundan shunday xulosa chiqadiki, Abu Sa'id Bek Mirzo Boyqaroga juda ham yaqin inson bo'lgan. Hatto taxminimizcha, ayni Abu Sa'id Boyqaro Mirzoga emikdosh-ko'kaldosh bo'lgan bo'lishi mumkin va shu jihat-

dan Boyqaro qayerda yashamasin, u bilan birga bo'lgan.

1413-yili Iskandar Sherozdan Isfahonga o'tadi va u yerni o'z poytaxtiga aylantiradi. 817/1414-yili Iskandar Mirzo Shohruhga bo'ysunmay qo'yadi, jahli chiqqan hukmdor lashkar jo'natib Isfahonni qamal qiladi. Iskandar taslim bo'ladi. Shohruh Iskandarni hibsga olib, Isfahonni Rustam Mirzoga, Sherozni esa nevarasi Ibrohim sultonga topshiradi. Iskandar ukasi Boyqaro Mirzoni Shohruh qaroriga qarshi chiqishga undaydi. 1415-yili Boyqaro Ibrohim Sultonni Sherozdan quvib chiqaradi. Shohruh g'azab bilan Sherozga bostirib boradi va Boyqaro Mirzoni shahzoda Qaydu Mirzo boshqarayotgan Qandahorga surgun qiladi [Matlai sa'dayn (b), 298]. Boyqaro Qandahorda ikki yil yashaydi: 1415-yildan 1417-yilgacha. U yerda ikki temuriyzoda: Qaydu Mirzo va Boyqaro Mirzo o'rtasida yuzaga kelgan qarama-qarshilik bois 820/1417-yili Shohruh Boyqaro Mirzoni Qandahordan Samarqandga surgun qiladi [Matlai sa'dayn (b), 327]. Boyqaro Mirzoning keyingi taqdiri noma'lum va hech bir tarixiy manbada qayd etilmagan. Shu yerda Y. Bertelsning Abu Sa'id Boyqaroning amiri bo'lgan degan taxminini tasdiqlashimiz mumkin. Boyqaro Qaydu Mirzo bilan Qandahorni boshqargan. Navoiyning bobosi Abu Sa'id Bek ham uning eng yaqin kishisi va sadoqatli mulozimi sifatida Qandahorga kelgan bo'lishi mumkin. Boyqaro Mirzoning Qandahorga surgun qilinishi zindonband qilinish emas, balki jazolangan temuriy shahzoda sifatida chekka o'lkalarda yashashga majbur qilinishi sifatida tushunilishi lozim. Shohruh hukmdorligi davrida ana shunday isyonkorligi uchun yuzi shuvut bo'lgan va qattiq jazolangan Boyqaroni Mir Alisher nazdida tarixiy asarlarda oqlash va ayni chog'da ular bilan faxrlanishning iloji yo'q edi. Temuriylar tarixiga soya tushirmaslik tarafdori bo'lgan Mir Alisherning Boyqaro xonadoni va o'z ota-bobolari ismlarini tilga olmay o'tishining sababi shu bilan izohlanishi mumkin.

Husayn Mirzo va Alisher Navoiyning otalari haqida

Manbalardan bizga ma'lumki, Husayn Boyqaro 842-yilning Muharram oyida – milodiy 1438-yilning iyul oyida Hirotning shimoli-sharqiy tomonidagi Davlatxona nomli temuriylarga tegishli qo'rg'onda tug'ilgan [Habib us-siyar, 670; Lubb ut-tavorix, 145^a]. U Navoiydan 3 yosh katta bo'lgan. Boyqaro Mirzo xonadonining Qandahordan keyingi hayoti manbalarda qayd etilmagan. Shu bois Boyqaroning Qandahordan chiqarilgan 1417-yildan Husayn tug'ilgan 1438-yilgacha bo'lgan oraliqda ularning qayerda yashagani va Alisherlarning oilasi bilan birga kechirgan hayotlari tafsiloti bizga

ma'lum emas. Bizningcha, ayrim ma'lumotlarni nazarda tutish ham xato bo'lmaydi. Biz yoddan chiqarmasligimiz kerakki, Boyqaro Mirzoning onasi Mulkat Oqo 844/1440-yilgacha hayot bo'lgan [Matlai sa'dayn (b), 104]. U nabiralarni tashlab qo'ygan bo'lishi mumkin emas. Buvi tirikligida G'iyosiddin Mansur Amir Temurning qizidan tug'ilgan Sulton Husayn ibn Amir Muhammad ibn Amir Musoning qizi Feruza Begimni o'z nikohiga oladi. Feruza Begimdan Boyqaro (1430-1487), Husayn (1438-1506) va bir qiz dunyoga keladi. G'iyosiddin Mansur hijriy 849/1445-1446-yil vafot etgan [Matlai sa'dayn (b), 372; Mir Yahyo Qazviniiy 145^a]. Feruza Begim esa hijriy 874 / Muharram oyining 14-kunida / mil. 1469-yil 25-iyulda vafot etadi [Matlai sa'dayn (b), 644; Mir Yahyo Qazviniiy 145^a]. Shundan ham bilsa bo'ladiki, Boyqaro Mirzo Samarqandga jo'natilgandan so'ng Mulkat Oqo o'z nabiralarning yagona tayanchiga aylanadi. U bu vaqtda o'g'li Suyurg'atmish Mirzo bilan Kobulda yashar edi [Matlai sa'dayn (b), 343]. Suyurg'atmish Mirzo hijriy 821/1417-1418-yili Shohrux Mirzo tomonidan Kobul va G'azni yerlariga hokim qilib tayinlangan edi. Boyqaro xonadoni a'zolari bir muddat Kobulda istiqomat qilgan bo'lishlari ham mumkin. Suyurg'atmish Mirzo hijriy 830-yil Muharram oyining 16-kunida /1426-yil 17-noyabrda vafot etadi [Matlai sa'dayn (b), 480]. Biroq Mulkat Oqo Hirotga qaytganmi yo'qmi, noma'lum. Faqat Mulkat Oqo Kobulda vafot etgani va uning jasadi Balxga keltirilib, o'zi bino etgan madrasa sahnida dafn etilgani ma'lum [Файзиев 1995, 301].

Manbalarda Husaynning otasi G'iyosiddin Mansur, Alisherning otasi G'iyosiddin Kichkina tarzida qayd etilgan. Alisher Navoiy va Husayn Boyqaro bolalikdan birga tarbiyalanganlar. Buni zamon-doshlari ham, ularning o'zlari ham tasdiqlaydilar. Ushbu fakt ularning ota-bobolaridan davom etib kelayotgan sulolaviy yaqinlik hech qachon uzilmaganini bildiradi. Biroq, shu yerda savol tug'iladi. Nega manbalarda Alisherning otasi Kichkina laqabi bilan keltiriladi?

Faxriyning Amir Kichkina haqidagi ma'lumotlaridan ikki muhim xulosa chiqarish mumkin. Birinchisi, Faxriy bizga ma'lum manbalarning ichida birinchi bo'lib, Amir Kichkina Sulton Abu Sa'id Mirzo saroyida xizmat qilganini yozib qoldirgan. Bu gaplarda jon bor. Abulqosim Bobur vafot etib, Xurosonda to's-to'polon boshlanganda shahzodalar birin-ketin taxtga o'tirishar va sal o'tmay biri ikkinchisining siquviga bardosh bera olmasdan Hirotni tashlab qochar edi. Shunday sharoitda taxtni Mirzo Ibrohim egallaydi. U Hirot taxtni saqlab qolish maqsadida o'z atrofiga saltanat ulug'larini yig'adi va Abu Sa'id bilan ittifoq tuzishga harakat qiladi. Buni Hirot saltana-

tinging obro'li arboblardan bir nechasini sulton Abu Sa'id qoshiga yuborishida ko'ramiz. Elchilar Shayx Nuriddin ibn Bahouddin Umar, Shayx Shamsiddin Jomiy va Amir Burhoniddin bo'lib, ularni kuza-tib boruvchi hamroh sifatida Alisherning otasi G'iyosiddin Kichkina tayinlanadi. Abu Sa'id ularni izzat-ikrom bilan qabul qiladi va kuza-tib qo'yadi [Habib us-siyar, 570^a]. Demak, Abu Sa'id Mirzo G'iyosiddin Kichkina bilan muloqotda bo'lgan. Tarixiy yilnomalardan ma'lumki, o'sha yiliyoq Abu Sa'id Hirotni egallaydi. Sulton Abu Sa'id Abulqosim Bobur amaldorlaridan bir qanchasini o'z saroyida qoldir-ganida G'iyosiddin Kichkinani ham hamsuhbat sifatida qoldirgan bo'lishi ehtimolga yaqin. Zotan, Shohruxning nevarasi Mirzo Ibrohim o'zi uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lgan muhim vazifani G'iyosiddin Kichkinaga topshiribdimi, demak u shu paytda saltanatning obro'li kishilaridan bo'lgan. G'iyosiddin Kichkinaning Abu Sa'id davrida tirik ekanligi zamonaviy navoiyshunoslikdagi "Navoiyning otasi shoir yoshligida (11-12-yoshlarda) vafot etgan" degan aqida-ni noto'g'ri ekanligini ko'rsatadi¹. Ikkinchisi, "Habib us-siyar"da G'iyosiddinning amirlik davri haqida gapirila turib, rasmiy ohang-da G'iyosiddin Kichkina deb ko'rsatilishi Faxriy ma'lumotlari bilan birlashtirilganda, bu laqabning ulug'lovchi sifatga ega bo'lganligini ko'rsatadi. Shu o'rinda Kichkina laqabining kelib chiqishi haqida mantiqiy faraz qilib ko'rish mumkin. Saroy ahli ularning ismlari bir xil bo'lganligidan, amirning o'g'lini farqlash uchun G'iyosiddin Kichkina deb atagan bo'lishlari ehtimolga yaqin. Mazkur laqab ko'kal-doshlik belgisi kabi temuriylarga yaqinligini izohlab turgani uchun bir umr uning nomiga qo'shib aytilgan bo'lishi mumkin.

Som Mirzo Safaviyning "Tuhfai Somiy" tazkirasida Faxriy ma'lumotlari deyarli takrorlangan [Tuhfai Somiy, 167^a]. Biroq undan farqli ravishda Navoiyning otasi Kichkina Bahodir tarzida tanishtirilgan. Tazkira yozilgan davr Navoiy davriga nisbatan yaqin bo'lgani uchun bu o'zgartirishda biror ma'lumotga tayanilgan deb o'ylashga asos bor. "Temur tuzuklari"da aytilishicha, qaysi amir mamlakat yo bir qo'shinni yengsa, unga birinchi navbatda tug' berib, bahodirlik laqabi rasmiy ravishda uning nomiga qo'shib yozilgan. So'ng chega-ra viloyatlaridan biriga hokim etib tayinlangan (Темур тузуқлари 1991, 78]. G'iyosiddin Kichkinaning bizga ma'lum faoliyatiga nazar tashlaydigan bo'lsak, Som Mirzoning ma'lumoti asosidek ko'rinadi.

¹Ayniy Alisher 12 yoshdalgida otasi vafot etgan deb hisoblaydi. Qarang: Айний С. Танланган илмий асарлар. Тошкент, Фан, 1978, 119.

Xulosa

Amir Alisherning hayoti va ijodi 100 yildan beri izchil o'rganib kelinayotgan bo'lsa-da, tarjimai holi to'liq tiklanmadi. Bugungi kun kitobxoniga ma'lum shoir tarjimai holi o'tgan asr boshida rus olimi V.V.Bartold tomonidan taqdim etilgan materiallar asosida shakllantirildi. Garchi olim o'zining "Mir Ali Shir va siyosiy hayot" asarida shoir hayotiga oid barcha ma'lumotlarni yig'ishni o'z oldiga maqsad qilib qo'ymaganini e'tirof etgan bo'lsa-da [Бартольд 1964, 200], bu asar dunyo navoiyshunosligida o'z ahamiyatini yo'qotgani yo'q. Albatta, insof yuzasidan aytmoq lozimki, o'tgan davrda navoiyshunoslikda shoir hayoti bilan bog'liq bir qancha yangi ma'lumotlar ilmiy iste'molga kiritildi. Biroq ular ham V.V.Bartold belgilab ketgan "real obraz"ni mustahkamlashga bo'ysundirildi. Holbuki, Alisher Navoiyning hayoti tafsilotlari bilan bog'liq ma'lumotlar siyosiy yondashuvdan xoli ravishda, uning asarlarida berilgan ishoralar, shoir zamondoshlari ma'lumotlarining qiyosiy tahlili orqali tekshirib borilishi lozim edi. Afsuski, "maqsadli qolip"ga solingan tarjimai hol ulug' shoir va davlat arbobining haqiqiy hayot yo'lini yoritishga imkon bermadi. Hatto shoirni oddiy xalq vakili sifatida ko'rsatishga urinishlar uning ota-bobolari mavqelarini pasaytirish, shoirning kelib chiqishini avom toifasiga bog'lashga olib keldi. Uzoq yillik tadqiqotlarimizda shunga amin bo'ldikki, qo'lga kiritayotgan manbalarimizda bir tafsilot atrofida bir-biridan farq qiluvchi sanalar va xulosalar uchraydi. Bu, o'z-o'zidan, dastlabki izlanishlar yuzasidan chiqargan xulosalarimiz bilan cheklanmay o'sha davr manbalarida sochilib ketgan turli ma'lumotlarni bir tizimga solish va yanada xolis ilmiy natijalar olish ishlarini davom ettirishimizni taqozo etadi.

Adabiyotlar

- Ayniy: Садриддин Айний. *Танланган илмий асарлар*. Тошкент, Фан, 1978.
- Bartold: Бартольд, В. В. *Мир Али-Шир и политическая жизнь*. Сочин. в IX томах. Т. II. Ч. 2. Москва, Наука, 1964.
- Bertels: Бертельс, Е.Э. *Навои и Джамии*. Избр.труды. Москва, Наука.1965.
- Do'g'lot: Мирзо Ҳайдар Дўғлот. تاريخ رشدى *Тарихи Рашидий*. Қўлёзма. ЎЗР ФА ШИ, инв. № 1430.
- Fayziyev: Турғун Файзиев. *Темурийлар шажараси*. Тошкент, Ёзувчи. 1995.
- Fahmiy: Абдулматлаб Фаҳмий. تذكرة الشعر *Тазкират уш-шуаро*. Қўлёзма, ЎЗР ФА ШИ, № 2331.
- Hayitmetov: Абдуқодир Ҳайитметов. 1972. "Навоий ҳақидаги янги маълумотлар" *Шарқ юлдузи* 9: 183-188.

- Hirotiy: Фахрий Ҳиротий. لطائفنامه *Латоифнома*. Таржума-йи “Мажолис ун-нафоис”и Алишер Навоий. Ба саъй ва эҳтимоми Али Асғар Ҳикмат. Техрон, 1323/1944.
- Badoye’ ul-bidoya: Алишер Навоий. *Бадоеъ ул-бидоя*. Мукаммал асарлар тўплами. 20 жилдлик. I жилд. Тошкент: Фан. 1987.
- Majolis: Алишер Навоий. *Мажолис ун-нафоис*. Тўла асарлар тўплами, 10 жилдлик. Жилд IX, Тошкент, Ғафур Ғулом НМИУ, 2011.
- Vaqfiya: Алишер Навоий. *Вақфия*. Тўла асарлар тўплами, 10 жилдлик. Жилд IX, Тошкент, Ғафур Ғулом НМИУ, 2011.
- Natanziy: Муиниддин Натанзий. منتخب التواريخ *Мунтахаб ут-таворихи Муиний*. Форс тилидан Ғулом Каримий таржимаси. Тошкент: Ўзбекистон, 2011.
- Matlai sa’dayn (a): Абдураззоқ Самарқандий. مطلع السعدين و مجمع البحرين *Матлаи саъдайн ва мажмаи баҳрайн*. Қўлёзма. ЎЗР ФА ШИ, инв. № 1825.
- Matlai sa’dayn (b): Абдураззоқ Самарқандий. مطلع السعدين و مجمع البحرين *Матлаи саъдайн ва мажмаи баҳрайн*. Форс тилидан таржима ва изоҳлар муаллифи А.Ўринбоев. Тошкент: Ўзбекистон, 2008.
- Davlatshoh: Давлатшоҳ Самарқандий. تذكرة الشعر *Тазкират уш-шуро*. Ба ҳиммати Муҳаммад Рамазоний. Техрон.
- Tuhfa-yi Somiy: Сом Мирзо Сафавий. طحفه سامی *Туҳфа-йи Сомий*. Қўлёзма. ЎЗР ФА ШИ, инв. № 57.
- Ramyatniki,: Султанов, Т. 1988. *Памятники исторической литературы Средней Азии и Восточного Туркестана XV-XIX вв.* Дисс. на соиск. уч. ст. докт. ист. наук. Ленинград.
- Sadr Ziyo: Шарифжон Махдум Садр Зиё. بياض *Баёз*. Қўлёзма. ЎЗР ФА ШИ, № 2315.
- Temur tuzuklari: Амир Темур. *Темур тузуклари*. Форсийдан Алихон Соғуний ва Ҳ. Кароматов таржимаси. Тошкент. 1991.
- Bahr ul-asror: Маҳмуд бин Вали. بحر الاسار *Баҳр ул-асрор*. Қўлёзма. ЎЗРФА ШИ, № 1375.
- Habib us-siyar: Ғиёсиддин Хондамир. حبيب السير في اخبار البشر *Ҳабиб ус-сияр фи ахбори афроди башар*. Қўлёзма. ЎЗР ФА ШИ, инв. № 2153. IV жилд.
- Lubb ut-tavorix: Мир Яҳё Қазвиний. لب التواريخ *Лубб ут-таворих*. Қўлёзма. инв. № 3863.
- Zafarnoma: Шарафиддин Али Яздий. ظفرنامه *Зафарнома*. Қўлёзма. ЎЗР ФА ШИ, инв. № 4472.

Shuhrat S. Sirojiddinov

(Tashkent, Uzbekistan)

shsirojiddinov@navoiy-uni.uz
shsirojiddinov1961@gmail.com

On Navo'i's Ancestors

Abstract

In the available sources there is almost no information which might produce a full impression of Alisher Navoi's ancestors. The poet himself said a sentence or two when the subject required. The information presented in the works of his contemporaries is fragmentary and, in some cases, logically not connected with one another. This article provides a comparative analysis of the information in the manuscript sources and introduces first initial views on the great poet and statesman's relations with his ancestors and his relationship and position regarding the Timurids.

Key words: Alisher, Barthold, Timurids, Boyqaro, Navo'i studies, Sultan Husayn, Babur, Khurasan, Herat.

About the author: *Shuhrat S. Sirojiddinov* – Doctor of Sciences in Philology, Professor, Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navo'i.

For citation: Sirojiddinov, Sh. S. 2019. "On Navo'i's Ancestors". *Uzbekistan: Language and Culture* 2: 6–19.

References

- Ayniy: Sadриддин Айнӣ. *Tanlangan ilmiy asarlar*. Toshkent, Fan, 1978.
- Bartold: Bartold, V. V. *Mir Ali-Shir i politicheskaya jizn*. Sochin. v IX tomax. T. II. CH. 2. Moskva, Nauka, 1964.
- Bertels: Bertels, Ye. E. *Navoi i Djami*. Izbr. trudi. Moskva, Nauka. 1965.
- Tarixi Rashidi: Mirzā Haydar Doghlāt. تاریخ رشیدی *Tarixi Rashidi*. MS. IOS ASUZ, №1430.
- Fayziyev: Turg'un Fayziyev. *Temuriylar shajarasi*. Toshkent, Yozuvchi. 1995.
- Fahmi: Abd al-Matlab Fahmi. تذكرة الشعر *Tazkirat ush-shuarā*. MS: IOS ASUZ, №2331.
- Hayitmetov: Abduqodir Hayitmetov. 1972. "Navoiy haqidagi yangi ma'lumotlar" *Sharq yulduzi* 9: 183-188.
- Fakhri Hirāti: Fakhri Hirāti. لطائفنامه *Latāifnāma*. Tarjuma-yi "Majālis un-nafāis" i Alisher Navāi. Ba say' va ehtimāmi Ali Asg'ar Hikmat.

- Tehrān, 1323 /1944.
- Badoye' ul-bidoya: Alisher Navoiy. *Badoye' ul-bidoya*. Mukammal asarlar to'plami. 20 jildlik. I jild. Toshkent: Fan. 1987.
- Majolis: Alisher Navoiy. *Majolis un nafois*. To'la asarlar to'plami, 10 jildlik. Jild IX, Toshkent, G'afur G'ulom NMIU, 2011.
- Vaqfiya: Alisher Navoiy. *Vaqfiya*. To'la asarlar to'plami, 10 jildlik. Jild IX, Toshkent, G'afur G'ulom NMIU, 2011.
- Natanziy: Muiniddin Natanziy. منتخب التواريخ *Muntaxab ut-tavorixi Muiniy*. Fors tilidan G'ulom Karimiy tarjimasi. Toshkent: O'zbekiston, 2011.
- Matlai sa'dayn (a): Abd ar-Razzāq Samarqandi. مطلع السعدين و مجمع البحرين *Matlai sa'dayn va majmai bahrayn*. MS. IOS ASUZ, № 1825.
- Matlai sa'dayn (b): Abd ar-Razzāq Samarqandi. مطلع السعدين و مجمع البحرين *Matlai sa'dayn va majmai bahrayn*. Trans. from Persian by A.Urinboyev. Tashkent: Uzbekistan, 2008.
- Davlatshāh: Davlatshāh Samarqandi. تذكرة الشعر *Tazkiratush-shuarā*. Ba himmati Muhammad Ramazāni. Tehrān, 1338 /1959.
- Tuhfa-i Sāmi: Sām Mirzā Safavi. طحفه سامی *Tuhfa-i Sāmi*. MS: IOS ASUZ, №57.
- Pamyatniki,; Sultanov, T. 1988. *Pamyatniki istoricheskoy literaturi Sredney Azii i Vostochnogo Turkestana XV-XIX vv.* Diss. na soisk. uch. st. dokt. ist. nauk. Leningrad.
- Sadr Ziyā: Sharifjān Makhdum Sadr Ziyā. بياض *Bayāz*. MS: IOS ASUZ, №2315.
- Temur tuzuklari: Amir Temur. *Temur tuzuklari*. Forsiydan Alixon Sog'uniy va H. Karomatov tarjimasi. Toshkent. 1991.
- Bahr ul-asrār: Mahmud bin Vali. بحر الاسار *Bahr ul-asrār*. MS: IOS ASUZ, №1375.
- Habibu-s-siyar: G'iyās ad-Din Khwāndamir. حبيب السير في اخبار البشر *Habibu-s-siyar fi akhbāri afrādi bashar*. MS: IOS ASUZ, inv. №2153. IV jild.
- Lubb at-tavārix: Mir Yahyā Qazvini. لب التواريخ *Lubb at-tavārix*. MS: IOSASUZ №3863.
- Yazdi: Sharaf ad-Din Ali Yazdi. ظفرنامه *Zafarnāma*. MS: IOS ASUZ. №4472.